

Майя Сичова,
аспірант кафедри соціальної
і гуманітарної політики НАДУ

Гене́за ідеї міжетнічної толерантності в контексті формування поліетнічного складу населення України: державно-управлінський аспект

Стаття містить теоретико-історичний аналіз розвитку ідеї міжетнічної толерантності як складової етнонаціональної політики в контексті формування поліетнічного складу населення України.
Ключові слова: міжетнічна толерантність, суспільство, держава.

In article the theoretical and historical analysis of development of idea of interethnic tolerance as making ethnonational policy in a context of formation of polyethnic structure of the population of Ukraine contains.
Key words: interethnic tolerance, society, state.

Постановка проблеми. Співжиття та взаємодія різних етнічних груп характерні для більшості держав, проте кожне суспільство формувалось у своїх історичних реаліях і має особливі етнонаціональні традиції. Українське суспільство традиційно характеризувалось поліетнічністю і толерантним міжетнічним співжиттям. Сучасна державна етнополітика потребує врахування історичних закономірностей і тенденцій розвитку поліетнічного українського суспільства та історії державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті досліджуваної теми використовувалися роботи М.Грушевського [1; 2], М.Драгоманова [3; 4], М.Костомарова, історичні першоджерела. Проблематика тією чи іншою мірою висвітлюється в дослідженнях зарубіжних дослідників, але ширше - в роботах вітчизняних науковців, зокрема: К.Галушка [5], В.Євтуха [5], І.Кураса, А.Пономарьова [8], В.Трощинського [5] та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Ознайомлення з науковими працями у сфері етнополітики та державного управління дає підстави зробити висновок про недостатнє висвітлення проблеми генезису ідеї міжетнічної толерантності як складової формування поліетнічного складу населення України.

Тому *метою* дослідження в рамках статті є теоретико-історичний аналіз розвитку ідеї міжетнічної толерантності як складової вітчизняної етнонаціональної політики в контексті формування поліетнічного суспільства. Для цього необхідно вирішити такі *завдання*: відстежити генезу ідеї міжетнічної толерантності; визначити чинники занепаду та розвитку ідеї міжетнічної толерантності в українському поліетнічному суспільстві, окреслити роль державного управління у розвитку міжетнічної толерантності як напряму узгодження і оптимізації етнополітичних процесів.

Вклад основного матеріалу. За визначенням А.Пономарьова, існує два аспекти незаперечного взаємозв'язку етнічного й соціального. Перший: силу та форму вияву етнічного чинника визначає не етнічна самосвідомість, а суспільне буття, тобто процеси розвитку соціуму. Другий - етнічна історія завжди пов'язана із соціальною, оскільки в основі обох лежать групові інтереси [8].

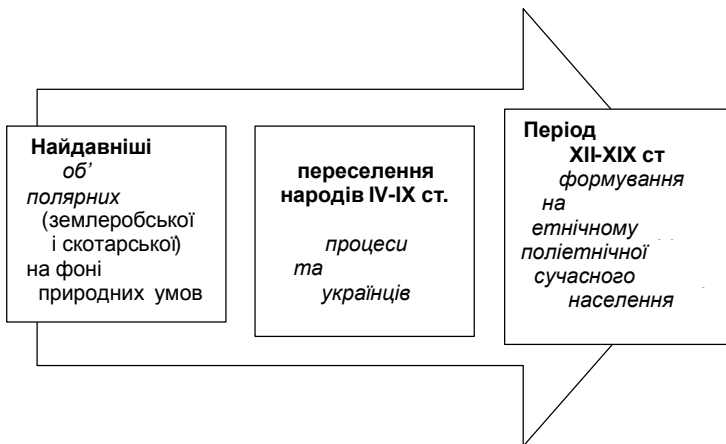
Як і більшість сучасних національних держав, Україна формувалась навколо домінуючої етнічної групи. Складні історичні етапи формування Української держави та перерваність національної історії зумовили формування особливої, розмаїтої етноструктури суспільства. Очевидно, внаслідок багатовікових перетворень, під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, сформувалась Україна - держава з поліетнічним складом населення. Разом з цим не можна порівнювати її з типовими поліетнічними країнами, де структурні одиниці конституційовані у формі національної державності в складі федерацій як цілісні автохтонні етноси [5, с. 8].

Було б некоректно також назвати сучасну Україну прямим продовженням або відновленням Київської Русі чи козацької держави. Проте існує чітка спільність в особливостях націогенезу та державотворення в Україні на всіх історичних етапах. Адже державність усіх періодів несла "дух свободи", тобто засновувалась на договірних відносинах суспільного ладу, повазі до прав і гідності індивідуума, обмеженні монархічної влади князя боярською радою та вічем, самоуправлінні громад, територіальній децентралізації квазіфедеративного зразка [7, с. 8].

Історія української державності через контент міжетнічних відносин та формування толерантної міжетнічної взаємодії доволі суперечлива і разом з тим закономірна. Розчленування українських земель на окремі частини сусідніми державами призвело до того, що українцям довгий час поряд з іншими національними спільнотами доводилось бути меншиною в складі інших країн. Наслідки цих тривалих завоювань не минули для українського суспільства безслідно, відбувся постійний спротив асиміляції і денаціоналізації. Разом з цим умови підлеглисті забезпечили значне вбирання іноетнічних субстратів. Крім того, Україна часто не мала не лише чітко окреслених кордонів, а й усталеної назви, інколи мала кілька назв, як у XVIII ст., коли козацька держава формально називалась Військом Запорізьким, але поляки продовжували називати її Україною, росіяни - Малоросією. Українці ж називали себе і русинами, і малоросами, і українцями.

За твердженням М.Грушевського, прямими предками українців було плем'я полян [2, с. 18], яке відіграло провідну роль у розвитку культури Київської Русі. Загалом етноструктура в Україні розвивалась за характерними об'єктивними чинниками: особливості природних умов, міграції, колонізація, завоювання та взаємодія культур [8].

Таким чином, українські землі, які розташовані на перетині торговельних шляхів, споконвіку були приречені на залюднення. Крім того, в основі цього процесу вже лежало багатоманіття Русі, де проживали не тільки слов'янські, а й фінські, балтські, тюркські племена, а також залишки давніх фракійців, скіфів, сарматів, які розмовляли багатьма мовами. Одноманітність природи, в якій жили ці племена, зменшила відмінності у веденні господарства, що стало чинником зменшення ворожнечі. Толерантне співжиття племен і народів зумовили також мовні запозичення, спорідненість елементів матеріальної та духовної культури, поповнення слов'яноукраїнського населення чужинними національними групами та іноетнічними субстратами. Завдяки взаємовпливу різних культур сформувалась поліетнічна основа сучасного складу населення України. Цей процес відбувався в три етапи (див. рисунок).

Етапи формування поліетнічного складу населення України

Оскільки міжетнічні відносини в Україні формувались на фоні постійної міграції, строкатість територій протягом усіх історичних періодів державотворення стала запорукою формування особливої етнокультури Української держави, заснованої на засадах міжетнічної толерантності.

Не менш важливим фактором для розвитку толерантної міжетнічної взаємодії став постійний розвиток зовнішніх зв'язків України. Переважання тих чи інших культурних впливів на різних територіях зумовлювали активні торговельні зв'язки. Етнічну картину збагатили також культурні запозичення: грецькі в античні часи, візантійські та норманські за доби Київської Русі, західноєвропейські з пізнього Середньовіччя.

Особливою для українців була взаємодія християнської та мусульманської культур на Подніпров'ї. Адже степова імперія могла зберігати племінну верхівку та внутрішнє самоврядування на завойованих територіях, які не піддавались асиміляції, хоча й з обмеженою автономією. Тому татари терпеливо ставились до людей, вміло використовуючи громади проти князівської влади. Толерантність мусульман до слов'янського населення виражалась у відсутності заборони переселятись українцям в місця, де князівсько-дружинний режим був сильнішим, підкреслюючи їх право на це як вільних, заможних, вибагливих людей. Звичайно народні маси, відчуваючи сильні утиски від князів, самі тікали під

підданство Орди [1]. Проте коли питання віри стали пріоритетними у визначенні ідентичності, українці відмовились від татарського покровительства.

У контексті наведеного слід зазначити, що, незважаючи на прийняття Київською Руссю східного православного обряду, вона ніколи не виявляла ворожості до західної латинської культури, оскільки в державі органічно поєднувались грецько-візантійська релігійна і культурна традиції із західною суспільно-політичною структурою. А тісна торговельно-економічна взаємодія лише утвердила толерантне сприйняття всіх релігій та культур і забезпечила єдність багатоманітного.

Із занепадом Києва зросла поліетнічність галицької землі через переселення на захід вірменських та єврейських общин. Крім того, політика князя Данила була спрямована на заселення збудованих ним міст ремісниками та купцями з Німеччини і Польщі. За визначенням Е.Сміта, добре згуртовані, самосвідомі відокремлені етнічні групи, що формують осереддя й основу держав і царств, це "етнічні ядра" [9, с. 49]. Саме вони визначають характер майбутньої нації та особливості держави. Відомо, що Галицько-волинське князівство, яке стало ареною формування "етнічного ядра" України, попри поліетнічність, також розвивалося на основі християнських традицій і толерантної православної етики. Лише римо-католицька експансія, яка тісно пов'язала етнічний чинник із соціальним, стала причиною зростання міжетнічних непорозумінь на українських землях.

Зменшення впливу католицької Польщі сприяло утвердженню соціального статусу українців, що створило передумови для розвитку міжетнічної злагоди у суспільстві. Зборівський трактат став першим документом, який частково вирішував економічні та соціально-культурні проблеми титульної нації і забезпечував поширення "руського письма" у діловодстві. Це зміцнило соціальні гарантії "етнічного ядра" нації і утвердило українську мову як державну в поліетнічній Україні. Українською мовою було складено і "Реєстр всього війська запорізького", який віддзеркалює етнічний склад населення Української козацької держави XVI-XVII ст. Аналіз документа свідчить про поліетнічність українського війська. Крім того, постійна військова та економічна співпраця козаків з католиками

та мусульманами стала запорукою формування міжетнічної толерантності в козацькій спільноті.

Проте довготривалі етнополітичні та етноконфесійні протистояння призвели до втрати православною церквою автономії та розділення України між сусідніми державами. Це стало точкою відліку не лише для розвитку політичних та адміністративних регіональних особливостей, а й для ускладнення міжетнічних відносин. Все ж, на думку М. Драгоманова, у XVI-XVII ст. через активність народних мас Україна була близькою до європейських ідей свободи совісті та толерантного співжиття [4, с. 431]. Найбільшою перешкодою для продукування зазначених ідей стало те, що українська шляхта була не лише поліетнічною, а й спольщеною [3, с. 278; 4, с. 439]. Ця обставина унеможливила розвиток національної свідомості серед українців та утвердження прав титульної нації. "Чорна рада" 1663 р. остаточно підрізала український автономізм і зачатки українського лібералізму, який є основою ідеї міжетнічної толерантності. Наступний етап розвитку цих понять відбувався уже в XIX ст.

Таким чином, генеза ідеї міжетнічної толерантності в Україні відбувалась під впливом природних, економічних та суспільнополітичних особливостей усіх спільнот і держав, які існували на її території. У цьому контексті О. Галенко вказує на існування трьох цивілізаційних ареалів в Україні, а саме: слов'янсько-землеробської цивілізації, зони Степової України та узбережжя Чорного і Азовського морів [6, с. 12].

Основою розвитку української державності стала саме слов'янсько-землеробська цивілізація, яка розвинулась у добу Київської Русі. Поєднання в давньоруській поліетнічній державі інститутів князя, боярської ради та віча дало змогу цьому ареалу не лише розвиватись, а й поширитись на південь і поступово поглинути два інших. Розширення зони супроводжувалось утвердженням на території України державного правління, заснованого на християнській етиці, яка стала основою толерантної міжетнічної взаємодії.

Основою правління в Степовій Україні була імперська ідеологія, незважаючи на розвиток в державі кочових скотарів таких демократичних інститутів, як збори ватажка і племінної знаті. Крім того, військо виступало головним державним

важелем, який забезпечував утвердження злагоди в суспільстві. Якщо додамо до цих умов ще неосяжність території, то стане очевидно, що імперська племінна конфедерація не могла забезпечити тривале мирне співіснування всіх завойованих спільнот. Результатом цієї політики стали повстання підкорених племен і непорозуміння всередині правлячих династій.

На противагу степовій імперії, колонії середземноморської землеробсько-торговельної цивілізації на узбережжях Чорного і Азовського морів, які перетворились у поліси або ввійшли до складу Боспорського царства, засновувались на демократичних традиціях. Однак такі інститути, як загальні збори громадян, участь громадян в органах влади, виборність державних посад, голосування, періодичність повноважень, колективність урядових органів - не урівнювали в правах все населення полісів, розділяючи їх на "громадян" і "переселенців". Боспорське царство характеризувалось ще більшою етнічною розмаїтістю полісів, особливо торговельних емперій, адже середовище певного виробництва часто збігалось з етнічними рамками. Втім слід зазначити, що ні царська влада, ні полісна не переймались внутрішніми справами іноземних громад, обмежуючи свої відносини питаннями суспільного порядку, сплати податків, економікою [6, с. 36].

Підсумовуючи зазначене, можемо констатувати, що кожен з трьох цивілізаційних ареалів мав специфічні суспільно-політичні інститути, які справили неабиякий вплив на формування української державності та міжетнічні відносини в Україні. Розвиток етнополітичних та етноконфесійних процесів в Україні, на фоні взаємодії різних цивілізаційних зон, обумовив періодичність формування толерантних міжетнічних взаємин. Зазначимо також, що періоди формування ідеї міжетнічної толерантності в українському суспільстві збігалися з процесами активного етногенезу та національно-культурного відродження. Варто відзначити київсько-руську добу, національне піднесення в межах козацької християнської республіки (XVI-XVII ст.), національно-культурне відродження кінця XIX ст., державно-політичну розбудову 20-х рр. XX ст. та загальнонаціональне піднесення 90-х рр. XX ст.

Окремі історичні події завдали значного удару ідеї міжетнічної толерантності в Україні, зокрема: Люблінська унія і

римо-католицька експансія, межа осілості для євреїв та єврейські погроми, організовані російським самодержав'ям, і т. ін. Проте велика кількість мов в Україні, часті міграції і майже трьохсотлітнє розділення між двома державами з різними формами організації влади призвели до природного сприйняття етнічного розмаїття населенням України. Поліконфесійність, у свою чергу, спонукала до абстрагування від обрядів та забобонів на користь громадянської етики та моралі.

Висновки. Протягом усього історичного періоду українське суспільство характеризувалось поліетнічністю, тому, незважаючи на різницю в управлінні територіями, йому довелось виробити основи толерантної міжетнічної взаємодії, які полягали в рівноправному сприйнятті всіх релігій і церков. Крім того, як свідчить проведений аналіз, схильність до міжетнічної толерантності перебуває в прямій залежності від зростання соціального статусу та національної свідомості українців. Історичним чинником руйнування міжетнічної толерантності в українському суспільстві стала соціально-етнічна нерівноправність. Таку ж роль відігравав державно-національний централізм, у результаті якого титульна нація зазнавала економічного та релігійного тиску.

Очевидно, щоб проявляти толерантність, громадяни України мають відчувати захищеність власних інтересів. Для цього етнополітичний менеджмент повинен забезпечити дотримання соціальних, культурних, освітніх гарантій представникам усіх етнічних спільнот, не ігноруючи української етнонації як "етнічного ядра". Виконання цієї умови стане запорукою подальшого розвитку ідеї міжетнічної толерантності в українському суспільстві.

Перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження розкрило необхідність вивчення розвитку ідеї міжетнічної толерантності в українській державницькій думці, що стане пріоритетним напрямом подальшої роботи над проблемою.

Список використаних джерел

1. *Грушевський М.* Історія України-Руси. - Т. III. - Розд. II. - С. 1. Режим доступу : <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur107.htm>

2. *Грушевський М. С.* Історія України - Руси : в 11 т., 12 кн. - Т. 1 / редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. - К. : Наук. думка, 1991. - 736 с.

3. *Драгоманов М.* Переднє слово [до "Громади" 1878 р.] / М. Драгоманов // Драгоманов М. П. Вибране / М. Драгоманов ; упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. - К. : Либідь, 1991. - С. 276-327.

4. *Драгоманов М.* Листи на наддніпрянську Україну / М. Драгоманов // Драгоманов М. С. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. - К. : Наук. думка, 1970. - С. 428-483.

5. *Євтух В. Б.* Етнонаціональна структура українського суспільства : довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трошинський, К. Ю. Галушко. - К. : Наук. думка, 2004. - 343 с.

6. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін. ; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол. : С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін. ; Голов. упр. держ. служби України ; Ін-т історії НАН України. - К. : Ніка-Центр, 2009. - Т. 1. - 544 с.

7. *Лисяк-Рудницький І.* Україна між Сходом і Заходом / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. - Т. I. - К. : Основи, 1994. - 554 с.

8. *Пономарьов А.* Етнічність та етнічна історія України / А. Пономарьов. - Режим доступу : <http://etno.uaweb.org/book1/lecture01.html>

9. *Сміт Ентоні Д.* Національна ідентичність / Д. Сміт Ентоні. - К. : Основи, 1994. - 224 с.